MEVLÂNÂ
MESNEVİ VE MEVLEVİHANELER SEMPOZYUMU
(30 Eylül - 01 Ekim 2006)
MANİSA

MAKSAD

MEVLÂNÂ
ARAŞTIRMA KÜLTÜR SANAT
DERNEĞİ

Mevlânâ Mesnevi ve Mevlevihaneler
Sempozyumu Bildirileri (30 Eylül – 01 Ekim 2006),
Manisa 2007, ss. 1-10.

MESNEVÎ'DE "PADİŞAH" VE "SAKÎ" KAVRAMLARI

Adnan KARAİSMAİLOĞLU*

Mevlânâ, Mesnevî'sinde şiirin imkânlarından ve tasavvufî duyuşun derinliğinden yararlanarak kelimelere farklı anlamlar yüklemiştir. Gündelik hayatın sözcükleri, Mesnevî'de birçok anlam kazanmıştır. Bu sebeple Mesnevî beyitlerindeki anlamı yakalamak için okuyucunun zaman zaman güçlük çektiği, hatta bunun Mesnevî şârihleri için de söz konusu olduğu bilinmektedir.
"Padişah" ve "sakî" bu tür sözcüklerdendir. Mesnevî'de çok farklı özellikte padişahlar görülür. Ülkelerin, bedenlerin, ruhların padişahları vardır. Padişahlardan alim, adil, öldüren, dirilten, var eden, ebedî yapan vardır. Sakî sözcüğü de Mesnevî'de anlam zenginliğine sahiptir. Bazen şarap sunan bir kişiye sıfat veya ad olurken, çoğu zaman da yol göstericinin adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılık beşerî özellikten ilahî niteliğe, dünyevîlikten uhrevîliğe uzanan bir köprünün merhaleleri gibi durmaktadır. Bunların Mesnevî beyitlerinde takip edilmesi ve aşılması güç de olsa heyecan vericidir.

Mevlânâ, Mesnevî'sinde şiirin imkânlarından ve tasavvufî duyuşun derinliğinden yararlanarak kelimelere farklı anlamlar yüklemiştir. Gündelik hayatın sözcükleri, Mesnevî'de birçok anlam kazanmıştır. Bu sebeple Mesnevî beyitlerindeki anlamı yakalamak için okuyucunun zaman zaman güçlük çektiği, hatta bunun Mesnevî şârihleri için de söz konusu olduğu bilinmektedir.

Klasik doğu şiirinin geçirdiği merhalelerin ve Mevlânâ gibi büyük edebî şahsiyetlerin başarıları sonucunda, İslam dünyasında şiir, biçim ve anlam açısından özellikler kazanmıştır. Farsça şiir Türkistan üslubundan Selçuklu üslubuna yöneldiğinde mana somuttan soyuta doğru derinlik kazanmış, diğer yandan tasavvufî düşüncenin şiirde yer alması anlam dünyasına zengin boyutlar

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

eklemiştir. Özel üslup sahibi olduğunu da söyleyebileceğimiz Mevlânâ, bu noktada bizlere alanındaki en üstün manzum eserleri bırakmıştır.

Onun Mesnevî'sindeki "padişah" ve "sâkî" kavramlarını, kelime olarak içerdikleri ilk anlamlardan hareketle kazandıkları ilave anlamlar açısından ele alacağız. Örnek olarak buradaki iki sözcüğün ad olarak ilk karşılıkları herkesçe bilinirken sonraki karşılıkları ve anlamları üzerinde tartışmalar, hatta yanlış değerlendirmeler söz konusu olabilmektedir. Edebî ve tasavvufî mazmunlara dönüşen bu tür kelimeleri Mesnevî gibi eserlerden tespit etmek, şiir ve anlam dünyamız için önemlidir. Söz konusu kelimelerin burada Mesnevî'deki farklı kullanımlarına yeterli sayıda örnek verilecek bütün örneklere işaret edilmeyecektir.

A) Padişah Kavramı

Padişah sözcüğüyle eş anlamlı olarak kullanılan sultan, melik, şah, şeh, han ve hudâvend gibi sözcükler burada padişah sözcüğüyle birlikte ele alınacak, aşağıdaki sınıflandırmalarda gerektiğinde örnek olarak bunlardan da yararlanılacaktır.

1- Padişah, sultan anlamında

"Padişah" sözcüğü Farsça bir bileşik isim olarak "taht sahibi sultan" karşılığındadır. Bilinen bu anlamıyla Mesnevî'de birçok beyitte yer almıştır. "Padişahın hasta cariyeye âşık olması ve onun sağlığı için çare araması" başlığını taşıyan ilk hikâyedeki kullanım bu özelliktedir. Bu hikâye içerisinde olayın kahramanı padişaha özel sıfatlar eklemiş olsa da onun ilk özelliği sabittir. Bazı benzerleri gibi "Yahudi padişahı" isimlendirmesinde de durum aynıdır. Bu anlama şu beyitler örnek olabilir:

خطبهٔ شاهان بگردد و آن کیا　　جز کیا و خطبه‌هایِ انبیا

زآنکه بُوشِ پادشاهان از هواست　　بارنامهٔ انبیا از کبریاست

از درمها نامِ شاهان برکَنند　　نامِ احمد تا ابد بر می‌زنند

Padişahların hutbesi ve o devlet değişir. Peygamberlerin devlet ve hutbelerinden başkası değişir.

Padişahların heybeti, arzudandır. Peygamberlerin büyüklük nedeni ise yüce Allah'tandır.

Padişahların adları, paralardan silinir. Ahmed'in adı ise sonsuza dek işlenir. (Mesnevî, I. Defter/ beyit 1104-1106)[1]

Firavun da padişahtır:

---

1 Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, Mesnevî-i Ma'nevî, I-III (6 defter), tashîh Adnan Karaismailoğlu – Derya Örs, Ankara, 2007, Akçağ Yay.; krş. Mevlânâ, Mesnevî, I-III (6 defter), çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2007, Akçağ Yay. (2. Baskı).

سجدهٔ خلق از زن و از طفل و مرد زد دلِ فرعون را رنجور کرد
گفتنِ هر یک خداوند و مَلِک آنچنان کردش ز وهمی مُنْهَتِک
که به دعویِ الهی شد دلیر اژدها گشت و نمی‌شد هیچ سیر

Kadın, çocuk ve erkek halkın secde etmesi Firavun'un gönlüne vurarak onu hasta etti. Her birinin "Efendimiz" ve "Padişahımız" demesi onu vehimle öyle kirletti ki, İlahlık iddia etmeye cesaret buldu; ejderha oldu ve hiç doymuyordu (3/1554-1556).

Bu özellikteki padişahlar, olumlu veya olumsuz özellikleriyle Mesnevî'deki bazı hikâyelerin kahramanlarıdır.

2- Maddi güç ve kuvvet sahibi kişi, padişah

Tavşan aslana hitap ediyor:

گفتمش ما بندهٔ شاهنشهیم خواجه‌تاشانِ کِهِ آن درگهیم
گفت شاهنشه که باشد شرم دار پیشِ من تو یادِ هر ناکس میار
هم ترا و هم شهت را بر درم گر تو با یارت بگردید از درم
گفتمش بگْذار تا بارِ دگر رویِ شه بینم بَرَم از تو خبر

Ona, "Biz padişahlar padişahının kölesiyiz. Biz o dergâhın küçük köleleriyiz" dedim.

-O da- dedi: "Padişahlar padişahı kim oluyor? Utan. Benim yanımda her adam olmayanı anma.

Sen ve arkadaşın kapımdan dönerseniz, seni de padişahını da parçalarım."

Ona, "Bir daha padişahımın yüzünü görmek ve senden haber götürmek için bırak" dedim (1/1172-1175).

Ağzına yılan girmiş olan kişi, kurtarıcısı beye sesleniyor:

ای خداوند و شهنشاه و امیر من نگفتم جهلِ من گفت آن مگیر

Ey efendi, padişahlar padişahı, bey! Ben demedim, cahilliğim söyledi; onu sayma (2/1893).

Kureyşin önde gelenleri için padişah denilmektedir:

احمدا دیدی که قومی از ملوک مستمع گشتند گشتی خوش که بوک
این رئیسان یارِ دین گردند خوش بر عرب اینها سَرند و بر حبش
بگْذرد این صیت از بصره و تبوک زآنکه اَلنَّاسُ عَلیٰ دِینِ الْمُلُوک

Ey Ahmed! Padişahlardan bir topluluğun seni dinlediğini gördün, hoşlandın, -kendi kendine dedin ki- ola ki,

Bu reisler güzelce dinin dostu olur; bunlar Araba ve Habeşe baştır.

Ahmed'in gözü Ebû Bekir'e vurdu, o bir tasdikle Sıddîk oldu (1/2685-2687).

Oğlunu evlendirmek isteyen bir padişah konuşuyor:

دختری خواهم ز نسلِ صالحی نی ز نسلِ پادشاهی کالِحی

شاه خود این صالح است آزاد اوست نی اسیرِ حرصِ فَرْج است و گلوست

مر اسیران را لقب کردند شاه عکس چون کافور نامِ آن سیاه

Kötü huylu bir padişahın neslinden değil, iyi bir kişinin soyundan bir kız isteyeceğim."

Padişah, bu iyi kişinin kendisidir; özgür odur; avret ve boğazının esiri değildir.

Tutsak kişilere padişah denildi, tersine; o siyah kişinin adının kâfur olması gibi (4/3120-3122).

Gerçek talihli kişi için:

شاه آن دان کو ز شاهی فارغ است بی مَه و خورشید نورش بازغ است

مخزن آن دارد که مخزن ذاتِ اوست هستی او دارد که با هستی عدوست

خواجهٔ لقمان به ظاهر خواجهوَش در حقیقت بنده لقمان خواجهاش

Padişahlıktan uzak olanı padişah bil. O, ay ve güneşsiz parlaktır.

Varlığı hazine olan kişinin hazinesi vardır. Varlığa düşman olanın varlığı vardır.

Lokman'ın efendisi görünüşte efendi gibiydi, gerçekteyse köleydi; Lokman'sa onun efendisiydi (2/1461-1463).

Hasta için:

در عیادت رفتنِ تو فایدهست فایدهٔ آن باز با تو عایدهست

فایدهٔ اوّل که آن شخصِ علیل بوکه قطبی باشد و شاهِ جلیل

Hasta ziyaretine gitmekte fayda vardır; onun faydası yine sana aittir.

İlk faydası şudur: Ola ki, o hasta şahıs bir kutup ve ulu bir padişahtır (2/2132-2133).

Mümin için:

مصطفی فرمود از گفتِ جحیم کو به مؤمن لابهگر گردد ز بیم

گویدش بگْذر ز من ای شاه زود هین که نورت سوزِ نارم را ربود

Mustafa cehennem hakkında buyurdu: "O, korkudan mümine yalvarır."

Ona der ki: "Ey padişah! Benden çabuk geç; hadi! Zira nurun, ateşimin yakışını giderecek" (2/1244-1245).

شاه آن باشد که پیشِ شه رود نی به مخزنها و لشکر شه شود

تا بمانَد شاهیِ او سرمدی همچو عزِّ مُلکِ دینِ احمدی

Padişah, padişahın huzuruna gidendir; hazinelerle ve orduyla padişah olmaz.

مادرِ یحیی به مریم در نهفت پیشتر از وضعِ حملِ خویش گفت

که یقین دیدم درونِ تو شهی است کو اُولُوا الْعَزْم و رسولِ آگهی است

Yahya'nın annesi, çocuğunu doğurmadan önce Meryem'e gizlice dedi:

"Senin karnında, kitap sahibi ve haberdar peygamber olan bir padişahı kesin olarak gördüm (2/3588-3589)."

Mevlânâ Hz. İsa'nın duasıyla şifa bulmak isteyenleri anlatırken, Hz. İsa'yı ve diğer peygamberleri kastediyor:

آزمودی تو بسی آفاتِ خویش یافتی صحّت از این شاهانِ کیش

Sen birçok afetini tecrübe ettin de, bu din padişahlarından sağlık buldun (3/307).

Hz. Davud:

شاه و سلطان و رسولِ حق کنون هست داوودِ نبیِّ ذوفنون

Padişah, sultan ve Hakk'ın elçisi, şimdi hünerler sahibi peygamber Davud'dur 3/1466).

6- Yaratıcı Cenab-ı Hak, padişah

Peygamberlerden bahsederken Mevlana şöyle demektedir:

ابلهانش فرد دیدند و ضعیف کی ضعیف است آن که با شه شد حریف

Aptallar onu, yalnız ve zayıf gördüler. Padişahla dost olan nasıl zayıf olur? (1/2507)

Aynı özellikteki diğer bazı kullanımlar:

فهم و خاطر تیز کردن نیست راه جز شکسته می‌نگیرد فضلِ شاه

İdrak ve zihni keskinleştirmek, çare değildir. Padişahın lütfu, ancak âciz olanı kabul eder (1/533).

هر چه می‌کوشند اگر مرد و زن است گوش و چشمِ شاهِ جان بر روزن است

Erkek ve kadın ne çalışsa, can padişahının kulağı ve gözü -gözlemek üzere- penceredir (1/1824).

هر شکار و هر کراماتی که هست از برایِ بندگان آن شه است

نیست شه را طَمْع بهرِ خلق ساخت این همه دولت خنک آنکو شناخت

آنکه دولت آفرید و دو سرا مُلک و دولتها چه کار آید ورا

Var olan her av ve ikramlar, o padişahın kulları içindir.

Padişahın tamahı yoktur, bütün bu devleti/talihi halk için yarattı. Bilene ne mutlu!

Mülk ve devletler, devleti ve iki dünyayı yaratanın ne işine yarar? (1/3140-3142).

اُذْکُرُوا اللّه شاهِ ما دستور داد اندر آتش دید ما را نور داد

Bizim padişahımız, "Allah'ı zikredin" diye izin verdi. Bizi ateşte gördü, nur verdi. (2/1705).

از چو ما بیچارگان این بندِ سخت که گشاید ای شهِ بی‌تاج و تخت

Ey tacı ve tahtı bulunmayan padişah! Bizim gibi çaresizlerden, bu güçlü bağı kim çözer? (2/2434)

Yukarıda altı başlık altında sıralanan padişah ve eşanlamlı sözcüklerin farklı kullanımları, Mesnevî'nin ve genel anlamda klasik şiirimizin anlam dünyası için önemli bir kaynaktır. Taht sahibi sultan için ad ve sıfat olan bir sözcüğün gönül sahibi, veli, peygamber ve Yaratıcı için de kullanılması, bir yandan gerçek gücün manada, özde olduğunu öğretmekte, diğer yandan özellikli insana verilen değeri göstermektedir. Bu anlam zenginliği Mevlânâ ile günlük hayatımıza kadar uzanmış ve deyimlerimizde yer edinmiştir.

B) Sâkî Kavramı

Burada aynı yaklaşımla sâkî kelimesinin Mesnevî'deki kullanımları üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır. Arapça bir kelime olarak su, şarap ve benzerlerini sunan kişi anlamını taşıyan sâkî, Mesnevî'de aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır:

1- Su, şarap vs. sunan

قطره‌ای از باده‌هایِ آسمان بر کَند جان را ز مَی وز ساقیان

Gökyüzü badelerinden bir damla, canı şarap ve sâkîlerden koparır (3/823).

زآنکه این فانی دلیلِ باقیَ است لابهٔ مستان دلیلِ ساقیَ است

Çünkü bu fanî, bakî olanın delilidir. Sarhoşların yalvarması, sâkînin -varlığının- delilidir (4/3049).

تا چو بجْهند از چنین خواب این رَده شمع مرده باشد و ساقی شده

Bu kafile böyle bir uykudan sıçrayıp kalkınca, mum sönmüş ve sâkî gitmiş olur (4/3673).

2- Hisler birbirine sâkî

قوّتِ یک قوّتِ باقی شود مابَقیٰ را هر یکی ساقی شود

Birinin gücü, kalanın gücü olur; her biri, geri kalana sâkîlik eder (2/3223).

کآن جمالِ دل جمالِ باقیَ است دولتش از آبِ حیوان ساقیَ است

خود هم او آب است و هم ساقی و مست هر سه یک شد چون طلسمِ تو شکست

Çünkü gönül güzelliği bakî güzelliktir. Onun bahtı abıhayatın sâkîsidir.

O bizzat hem sudur, hem de sâkî ve sarhoş. Senin tılsımın bozulduğunda her üçü bir olur (2/713-714).

3- Sâkî-i omr = Ömür sâkîsi, yani aşk

عقلشان یکدم سِتَد ساقیِ عمر　　سیر گشتند از خرد باقیِ عمر

Ömür sâkîsi bir an akıllarını aldı; ömürlerinin kalanında akıldan doydular (5/3238).

4- Hak dostları

Hak dostlar da çevrelerindekiler için sâkîdir. Şu beyitte sâkî, Hüsâmeddin Çelebi'dir:

در دِه ای ساقی یکی رَطْلی گران　　خواجه را از ریش و سبلت وارَهان

Ey sâkî! Ağır bir kadeh sun, efendiyi sakal ve bıyıktan kurtar (6/2022).[2]

4- Hz. Peygamber

Hz. Peygamber'in huzuruna giren bir görme özürlünün, ona hitabı:

ای تو میرِ آب و من مُستسقِیَم　　مُسْتَغَاث الْمُسْتَغَاث ای ساقِیَم

Sen su beyisin, ben de susuzum. Ey sâkî! Yardım, yardım! (6/671).

5- Hak

جرعه‌ای چون ریخت ساقیِ اَلَست　　بر سرِ این شوره خاکِ زیردست

جوش کرد آن خاک و ما زآن جوششیم　　جرعهٔ دیگر که بس بی‌کوششیم

Elest sâkîsi bu değersiz çorak toprağa bir yudum dökünce,

Bu toprak coştu; biz de ondan coştuk. Başka bir yudum -ver-; çok gayretsiziz (5/390-391).

گر رسیدی مستیِ بی‌جهدِ تو　　حفظ کردی ساقیِ جان عهدِ تو

Senin çaban olmadan bir sarhoşluk gelseydi can sâkîsi, senin sözünü korurdu (5/4108).[3]

ما اگر قلّاش و گر دیوانه‌ایم　　مستِ آن ساقی و آن پیمانه‌ایم

Biz kalleş de, divane de olsak, o sâkînin ve o kadehin sarhoşuyuz (2/2557)

Bu örneklerden sonra sâkî kelimesinin klâsik Farsça şiirde asırlar boyunca kazandığı anlamları burada sıralamak uygun olacaktır. Sâkî sıfat sözcüğü tasavvufi bir kavram olarak şu anlamlarda kullanılmıştır:[4]

---

2 "Yani ey Hüsâmeddin Çelebi! İlahî şarapla ve rabbanî muhabbetle mağrur bencilleri bencillik ve gururdan kurtar": bk. Zamânî, Kerîm, Şerh-i Câmî'-i Mesnevî-i Ma'nevî, I-VI, Tahran: 'İttilâ'ât, 1372-1378hş./1993-1999, VI, 549.

3 Sâkî-i cân, Hak Taâlâ: bk. Zamânî, Kerîm, Şerh-i Câmî'-i Mesnevî-i Ma'nevî, V, 1116.

4 et-Tehânevî, Keşşâfu istilâhâti'l-funûn, I-II, Kalkutta, 1862 (İstanbul, 1984 ofset), I, 725; Muhammed-i Mu'în, I-VI, 1983, II, 1802; Seyyid Ca'fer-i Seccâdî, Seyyid Ca'fer-i Şehîdî, Ferheng-i lugât ve istilâhât ve ta'bîrât-i irfânî, Tahran, 1370 hş./1991, s. 252.

a) Varlık sırrını keşfetmekte ve hakikatleri izahta arifin gönlüne yardımcı olan feyiz verici ve etkileyici görüntüler, nesneler veya kişiler

b) İnsanlara hakikat bilgisini ve Hak sevgisini sunan pîr-i kâmil ve mürşid-i mükemmil

c) Manevî aşk ve muhabbet şarabını âşıklarına bizzat lütfeden, tattıran Hak Ta'âlâ

Ayrıca bu kelimenin taşıdığı anlamları biraz daha belirginleştirmek için şu isim tamlamalarını gözden geçirmek yerinde olacaktır. Sâkî-i rûhâniyân, mecazi olarak insanların atası Hz. Adem ve Cebrail anlamlarındadır. Sâkî-i Kevser, Hz. Ali'nin lakabıdır. Sâkî-i lehce ise mutrib, muganni demektir[5].

Sonuç olarak diyebiliriz ki Mesnevî'de çok farklı özellikte padişahlar görülür. Ülkelerin, bedenlerin, ruhların padişahları vardır. Padişahlardan alim, adil, öldüren, dirilten, var eden, ebedî yapan vardır. Sâkî sözcüğü de Mesnevî'de anlam zenginliğine sahiptir. Bazen şarap sunan bir kişiye sıfat veya ad olurken, zaman zaman da yol göstericinin adı, sıfatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılık beşerî özellikten ilahî niteliğe, dünyevîlikten uhrevîliğe uzanan bir köprünün merhaleleri gibi durmaktadır. Bunların Mesnevî beyitlerinde takip edilmesi ve aşılması güç de olsa heyecan vericidir.

5 Muhammed-i Mu'în, II, 1802.